

ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСЬКОМУ ПРАВІ ЗАХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Вячеслав Юрійович ВАСЕЦЬКИЙ,

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник Інституту
держави і права ім. В.М.Корецького
НАН України*

Починаючи з XII ст., на Європейському континенті утворюються міста, які дуже швидко сформували власну правову одиницю. Навколо проблематики причин виникнення і розвитку середньовічних міст серед учених відсутня єдність та точаться запеклі дискусії. Так, наприклад, “романістична” теорія (Тьєрі, Гизо, Фюстель де Куланж, Савіньї) стверджувала, що середньовічні міста були продовженням розвитку міст в пізній Римській імперії. Ці твердження базувалися на тому, що деякі міста виникли на терені давньоримських поселень, а середньовічний муніципальний устрій мав пряму наступність від римського. Проте, на нашу думку, ця теорія має певні недоліки, оскільки в епоху Середньовіччя міста виникли там, де ніколи не було римських міст.

Як зауважували Ейхгорн та Ніч, середньовічне місто виникло та отримало свій розвиток внаслідок феодалної вотчини, проте вотчинне право не сформувалося в окреме міське право.

Прибічники “маркової” теорії (Мауер, фон-Белов) виокремлюють місто з вільної сільської громади (марки), яка формує власні звичаї [1, с. 110].

Середньовічні міста виникали на землях королів, світських та духовних феодалів, які були зацікавлені в появі та розвитку міст саме на своїх територіях, адже ремісництво і торгівля давали чималі прибутки. Водночас спостерігається боротьба міст за власні права. Окремо зазначимо, що навіть у кожного цеху був свій святий, який «йому допомагав». У феодалній Західній Європі цей процес тривав значно швидше, ніж у державах Східної Європи (маємо на увазі роздроблену Русь). В

цей період міське право Західної Європи існувало, як закріплена в нормативних актах сукупність норм, що регулюють правовий статус міщан і міністріалів, відносин між ними, а також відносин по виконанню міщанами сервільних обов'язків в межах території міського поселення [2, с.34].

Поява та формування феодального міського права в Україні за західноєвропейським зразком спостерігається лише після нашествия монголів на Русь у 1240 р. Зазначимо, що одразу після цих трагічних подій про українські землі немає жодних згадок. Проте вже 1245 р. Плано Карпіні згадує київського тисяцького, який його зустрів у Києві. Незважаючи на те, що тисяцькі керували містом під контролем монгольських баскаків, факт їх існування свідчить про початок відродження українського міста після Батиевого погрому. У 1331 р. у Києві, а одночасно з ним і в інших українських містах, було відновлено княже правління, тобто функції управління містом перейшли до князя [3, с.327].

Принизлива залежність від азійських завойовників не влаштувала русичів. У 1363 р у битві на Синіх Водах литовці завдали монголам першої поразки. Починаючи з цієї дати, відбувається послаблення монгольського гніту в Україні. Далі - розпад Золотої Орди й утворення небезпечного для України феодального Кримського ханства.

Після входження Києва до складу Великого князівства Литовського та в процесі розвитку міського життя керування Києвом ускладнюється. У місті вже починають розміщуватися власні збройні сили, які були в змозі чинити силовий опір як татарам, так і удільним феодалам, які загрожували місту. Усі важелі керування містом були сконцентровані в руках намісника Великого князя, а з 1471 р. - воєводи.

Розвиток міського управління Києва, як загалом і інших українських міст, до кінця XV ст. не зазнав радикальних змін. Правовою основою функціонування міста було звичаєве право та "Руська правда".

У 1494 р. у Києві спостерігається ідеологічне посилення влади Великого князя Литовського. У цей рік міщани отримали усну грамоту Великого князя Литовського Олександра, у якій зазначалося, що їх наділяли тими самими правами, "як за Великого князя Вітовта" [3], що свідчить про мінімальний

характер регресу правого захисту міста. В цей період середньовічне міське право як Західної, так вже і Східної Європи починає становити особливу правову систему, норми якої регулювали види суспільних відносин (як публічного, так і приватноправового характеру), що виникають в процесі організації міського управління і рішення міщанами питань міського значення в межах території міста, що володіла особливим правовим статусом. Проте, кроки назад усе ж мали місце. Проблема полягає в тому, що в 1496 р. було підписано Люблінську унію і на офіційному рівні утворено Річ Посполиту, тобто Київ опинився у складі нової держави, де панувало католицизм. Отримавши нові території, польська шляхта розпочала встановлювати свою владу шляхом застосування принципу нерівноправності щодо місцевого населення, яке сповідувало переважно православну віру, тобто мав місце релігійний гніт. Одночасно з цим, у середньовічній Європі триває епоха так званого “Готичного відродження”, яка збіглася з посиленням ролі міста в тогочасному державному утворенні. Саме тоді й виникло гасло “міське повітря робить людину вільною”.

У XV ст. відбувається відродження міста Києва та інших міст України на основі так званого Магдебурзького права міського самоврядування. За умови дотримання відповідних норм система міського самоврядування повинна була відродитися вже за часів Вітовта чи Ольгерда, але підтвердження зазначених вище подій відсутні через втрату документів.

Із здобуттям Києвом Магдебурзького права православні та уніати отримали більше прав порівняно з тими, що були раніше [4, 169].

Відтак, основою київського життя з початку 90-х рр. XV ст. до кінця XVIII ст. стало Магдебурзьке право, яке й визначало статус міста не лише у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, а й за часів Гетьманщини в Україні під безпосередньою владою Російської імперії. Статус Києва як вільного міста залишався переважно непорушним, хоч, зрозуміло, і зазнавав певних змін, спричинених пануванням різних володарів.

Отже, на нашу думку, Магдебурзьке право в Україні входило в систему права Західної Європи, що підтверджує належність правової системи України до романо-германської правової сім'ї.

Список використаних джерел

1. История средних веков : учеб. для студ. ист. фак. пед. ин-тов / М. Л. Абрамсон, А. А. Кириллова, Н. Ф. Колесницкий и др. Под ред. Н. Ф. Колесницкого. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Просвящение, 1986. - 575 с.

2. Квачадзе О. Б. Правовой статус личности в средневековом городском праве и его влияние на развитие западной цивилизации / О. Б. Квачадзе // История государства и права. - 2008. - № 15. - С. 34-36.

3. Дзюба Е. Н. Культура / Е. Н. Дзюба // История Киева : 4 т. - Т. 1: Древний и средневековый Киев / [Гл. ред. кол. : Кондуфор Ю. Ю. (гл.) и др.]. - К. : Наукова думка. - 1982. - С. 253-336.

4. Павленко Ю. В. Нарис історії Києва / Ю. В. Павленко. - Київ: Фенікс, 2004. - 480 с.